

سال سوم، شماره سوم (پیاپی ۱۰)، پاییز ۱۴۰۳، صص. ۱-۲۴
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۸ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۰

مقاله پژوهشی

سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران در قبال عراق و تأثیر آن در امنیت منطقه‌ای غرب آسیا

گارینه کشیشیان سیرکی

دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: g.keshishyan71@gmail.com

چکیده

منطقه غرب آسیا به دلیل موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خود یکی از مناطق بسیار مهم و حساس جهان از قرن گذشته تاکنون محسوب می‌شود. خارج از مسائل ناشی از رقابت‌های نفتی کشورهای بزرگ، منطقه غرب آسیا در دهه‌های اخیر شاهد رخدادها و تغییر و تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، و نظامی گوناگونی بوده است؛ همچنین ترتیبات امنیتی اخیر در منطقه و پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تحولات سیاسی اجتماعی ناشی از آن در خاورمیانه، تشکیل نیروی واکنش سریع آمریکا و عملکردها و عکس‌العمل‌های مربوطه، شکل‌گیری شورای همکاری خلیج فارس و آثار منطقه‌ای آن، وقوع جنگ تحمیلی هشت‌ساله عراق علیه ایران، تجاوز نظامی عراق به کویت و نتایج سیاسی و نظامی آن، شکل‌گیری نظم نوین جهانی پس از بحران دوم خلیج فارس و حمله آمریکا به افغانستان و عراق به عنوان نقطه عطفی در عرصه سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی محسوب می‌گردد. در همین راستا سیاست همسایگی یکی از مفاهیم جدید در روابط بین‌الملل بوده و در راستای پیمان‌ها و همکاری‌های منطقه‌ای قابل ارزیابی است. جمهوری اسلامی ایران و همسایه غربی‌اش عراق به اتفاق هم قطب مهمی از انرژی منطقه و جهان را به خود اختصاص داده و در جغرافیای منطقه جایگاه بسیار مهمی دارند. در تقسیم‌بندی‌های کنونی همسایگان در سه حوزه یا مقوله مفاهیم، معامله و مقابله، می‌توان عراق فعلی را در حوزه مفاهیم قرار داد. بنابراین سیاست اقتصادی و تجاری، فرهنگی، اجتماعی و امنیتی ایران نسبت به عراق از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که کشور عراق با قرار گرفتن در حوزه مفاهیم جمهوری اسلامی ایران و با تأکید بر هم‌گرایی در حوزه‌های فرهنگی - مذهبی - اقتصادی می‌تواند به عنوان کشوری که دارای سطح بالایی از هم‌گرایی با جمهوری اسلامی ایران است مطرح شود و این هم‌گرایی با کاهش تنش در منطقه به افزایش سطح امنیت منطقه‌ای غرب آسیا کمک خواهد نمود.

کلیدواژه‌ها: جمهوری اسلامی ایران، عراق، امنیت منطقه‌ای، سیاست همسایگی، غرب آسیا.

شاپا الکترونیک: ۹۹۷۲-۲۰۴۱ ♦ شورای عالی نظریه‌پردازی، نقد و مناظره ♦ فصلنامه نظریه‌پردازی راهبردی

<https://theory.sndu.ac.ir/> E-ISSN: 3041-9972

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است؛ همچنین آرا و مفاهیم نظری مقاله بیانگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی یا تأیید شورای عالی نظریه‌پردازی، نقد و مناظره نیست.

مقدمه

منطقه غرب آسیا به دلیل موقعیت ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیک، ژئوکالچر و شرایط خاص خود یکی از مناطق بسیار مهم و حساس جهان از قرن گذشته تاکنون محسوب می‌شود. امنیت و انرژی دو موضوع کلیدی و استراتژیک در این منطقه بوده و ترتیبات امنیتی در غرب آسیا (خاورمیانه) از دیرباز مورد توجه بازیگران بین‌المللی و منطقه‌ای قرار داشته است. اما در پی تحولات سال‌های اخیر در این منطقه، با ظهور عراق جدید و حضور نیروهای نظامی آمریکایی در آن، بر اهمیت این ترتیبات افزوده شده است. ازجمله بازیگران مهم منطقه غرب آسیا، جمهوری اسلامی ایران و عراق هستند که نقش مؤثر و سازنده‌ای در تحولات منطقه و امنیت منطقه ایفا می‌کنند.

خارج از مسائل ناشی از رقابت‌های نفتی کشورهای بزرگ، منطقه غرب آسیا در دهه‌های اخیر شاهد رخدادها و تغییر و تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، و نظامی گوناگونی بوده است. از ابتدای قرن بیستم، دو جنگ جهانی اول و دوم و آثار و پیامدهای ناخوشایند آن، شکل‌گیری بلوک شرق و غرب پس از جنگ جهانی دوم و رقابت شدید دو ابرقدرت آمریکا و شوروی در این منطقه، کسب استقلال کشورهای منطقه در فاصله سال‌های بین دو جنگ جهانی و پس از آن، تدوین و اعلام دکترین‌های ترومن، آیزنهاور، نیکسون، کارتر، برژنف، ریگان، کلینتون، بوش و اوباما که هدف اجرایی آن‌ها عمدتاً متوجه کشورهای غرب آسیا بوده است. همچنین ترتیبات امنیتی منطقه در طول قرن گذشته و حاضر، واگذاری عرصه به ایالات متحده آمریکا در منطقه غرب آسیا و شکل‌گیری پیمان‌های منطقه‌ای تا فصل جدید مناسبات امنیتی، نتوانستند در تأمین کامل و تضمین امنیت در این منطقه حساس و سوق‌الجیشی موفقیت چندانی کسب نمایند.

بنابراین آنچه در این پژوهش به دنبال آن هستیم، این است که هم‌گرایی بین دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عراق در این منطقه و روابط فی‌مابین آن‌ها چگونه می‌تواند در امنیت منطقه و ارتقا سطح این امنیت تأثیرگذار بوده و از مشکلات منطقه بکاهد. به همین دلیل با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و با بهره‌گیری از نظریه امنیت منطقه‌ای باری بوزان از مکتب کپنهاگ، به بررسی این موضوع خواهیم پرداخت. هدف اصلی این پژوهش، بررسی چگونگی و چرایی الگوهای دوستی و دشمنی جمهوری اسلامی ایران و عراق در حوزه انرژی و تأثیر آن بر ارتقا سطح امنیت منطقه غرب آسیا (۲۰۲۳-۲۰۱۳) است. در همین راستا سؤال اصلی پژوهش بدین شکل مطرح خواهد شد که: الگوهای دوستی و دشمنی جمهوری اسلامی ایران و عراق بین

سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۳ در حوزه انرژی چگونه بر ارتقای سطح امنیت منطقه غرب آسیا تأثیرگذار بوده است؟ فرضیه اصلی پژوهش نیز در پاسخ به سؤال اصلی به این شکل تدوین شده است که: الگوهای دوستی و دشمنی دو کشور ایران و عراق بین سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۳ به‌خصوص در حوزه انرژی با کاهش تنش‌های بین دو کشور باعث تقویت روابط و سیاست همسایگی شده و به ایجاد آرامش و امنیت در منطقه منجر شده است. برخورداری از بخش عمده ذخایر انرژی جهان، قرار گرفتن در مسیرهای مهم انتقال انرژی، تبادل کالا و خدمات، برخورداری از بازار بزرگ چندین میلیارد دلاری، زمینه مناسبی را برای تقویت بنیان اقتصادی و هم‌گرایی دو کشور بین سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۳ فراهم نموده است. بنابراین نوآوری پژوهش به این شکل است که: در پژوهش حاضر به‌جز بررسی الگوهای دوستی و دشمنی کشورهای جمهوری اسلامی ایران و عراق؛ آن‌هم در بحث مؤلفه انرژی تلاش خواهد شد تا با بهره‌گیری از نظریه امنیت منطقه‌ای باری بوزان، موضوع با یک رویکرد جدیدی مورد بررسی قرار گیرد؛ که این امر نوآوری این پژوهش خواهد بود. تمام تلاش پژوهشگر این خواهد بود تا یک الگوی هم‌گرایی منطقه‌ای برای روابط ایران و عراق ترسیم نماید.

روش این تحقیق توصیفی تحلیلی و متغیرهای تحقیق به این شکل خواهد بود: متغیر مستقل: الگوهای دوستی و دشمنی دو کشور ایران و عراق در زمینه انرژی؛ و متغیر وابسته: امنیت منطقه غرب آسیا. بنابراین محدوده مکانی غرب آسیا و محدوده زمانی در این پژوهش بین سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۳ خواهد بود.

۱. پیشینه پژوهش

در بررسی این موضوع، به منابع بسیاری دسترسی پیدا شد که هرکدام قسمتی از موضوع را پوشش داده یا اینکه رویکرد دیگری داشتند و برای مشخص‌تر شدن خلأ تحقیقاتی در این زمینه به معرفی آثار موجود و مرتبط خواهیم پرداخت.

مطلبی، جعفری و کاظمی در سال ۱۴۰۰ در کتابی تحت عنوان «رابطه هم‌گرایی اقتصادی و تأمین امنیت در کشورهای جهان سوم با تأکید بر خاورمیانه» به موضوع هم‌گرایی در این منطقه پرداخته‌اند. البته این کتاب با پژوهش حاضر تفاوت‌هایی دارد و بحث ما در این پژوهش فقط در رابطه با ایران و عراق خواهد بود.

هاشمی و همکاران در سال ۱۳۹۶ در مقاله‌ای تحت عنوان «تبیین عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر روابط ایران و عراق» به بررسی روابط دو کشور ایران و عراق از منظر ژئوپلیتیکی پرداخته و اشاره نموده‌اند که کد ژئوپلیتیک، نقشه عوامل ثابت و متغیر جغرافیایی تأثیرگذار بر سیاست و برخاسته از جغرافیای یک کشور است که سیاست خارجی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

صادقی و همکاران در سال ۱۳۹۵ در مقاله‌ای تحت عنوان «ایران - عراق چشم‌اندازی بر راهبردی شدن مناسبات دوجانبه» می‌نویسند که کشور عراق به دلیل وزن ژئوپلیتیکی و ظرفیت بالقوه اقتصادی، یکی از بازیگران مهم در منطقه خاورمیانه است. حمله نظامی آمریکا به عراق و سقوط صدام در مارس ۲۰۰۳ سبب تحولات ژئوپلیتیکی نوینی نه تنها در سیاست خارجی این کشور، بلکه در روابط با همسایگان شد و فرصت‌های جدیدی را برای سرآغاز مناسبات راهبردی با ایران فراهم کرد.

سید سونمز در سال (۲۰۱۲) مقاله‌ای با عنوان «سیاست عراقی ایران بعد از جنگ دوم خلیج فارس» در نشریه تحقیقات اجتماعی بین‌المللی منتشر کرده است (Sonmez, 2012: pp.3). نویسنده به پیشینه رقابت‌های ایران و عراق در دهه‌های قبل به‌ویژه در مورد هژمونی بر خلیج فارس و منطقه اشاره دارد؛ اما معتقد است که بعد از ۲۰۰۳ توازن قدرت تغییر و مناسبات دو کشور شکل جدیدی به خودش گرفته است.

جعفری ولدانی در سال ۱۳۸۸، در کتاب خود تحت عنوان «چالش‌ها و منازعات در خاورمیانه» به بررسی بسترهای منازعه و اختلافات این منطقه پرداخته است. این کتاب به چالش‌های امنیتی اتحادیه اروپا در خاورمیانه اشاره دارد و همچنین به چالش‌های اتحادیه اروپا در حوزه خلیج فارس اشاره کرده است. البته در پژوهش حاضر تمرکز ما بیشتر بر هم‌گرایی منطقه‌ای آن‌هم بین کشورهای عراق و جمهوری اسلامی ایران بین سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۳ خواهد بود.

۲. مبانی نظری

در این پژوهش از «نظریه امنیت منطقه‌ای» باری بوزان استفاده خواهد شد. بنابراین عبارت امنیت منطقه‌ای مورد تعریف قرار خواهند گرفت.

۲-۱. مفهوم امنیت منطقه‌ای

تأکید بر سطح منطقه به عنوان یکی از سطوح اصلی تحلیل در مباحث امنیتی، مدت‌هاست که مورد توجه پژوهشگران مطالعات امنیتی قرار گرفته است. باری بوزان و آلی ویور در کتاب مشترکشان با عنوان «مناطق و قدرت‌ها» که در سال ۲۰۰۳ منتشر شد، مدعی هستند امنیت هیچ کشوری تنها متکی بر خود نیست و نمی‌توان تنها بر سطح ملی در تحلیل امنیت متکی بود. از طرفی، سطح جهانی نیز بسیار کلی و فاقد فهم کافی از امنیت برای کشورهاست.

بنابراین، آن‌ها سطح منطقه‌ای را به عنوان سطح تحلیل مناسب معرفی می‌کنند. بوزان و ویور معتقدند برای جلوگیری از گستردگی بیش‌ازحد تعریف امنیت، باید سلسله‌مراتبی از سطوح تحلیل درون سیستم بین‌الملل را مدنظر قرار داد که هر یک از آن‌ها قابل دوام، مهم و حاوی ویژگی‌هایی باشند که آن‌ها را از لحاظ امنیتی خودبسنده کند؛ یعنی مسائل امنیتی آن‌ها فارغ از نقش‌آفرینی بازیگران خارجی، خاص آن‌ها باشد.

۲-۲. نظریه امنیت منطقه‌ای باری بوزان

تحولات پایان جنگ سرد و آغاز فرایند جهانی‌شدن و کنار رفتن رقابت‌های کلان استراتژیک دوران جنگ سرد، فضای جدیدی را برای پویش‌های مربوط به امنیت در جهان پدید آورد. در کنار مجادلات نظری گوناگون درباره منطقه و منطقه‌گرایی، نظریه‌پردازی به سمت کانون مشخص‌تری سوق یافت که الگوهای پایدار دوستی و دشمنی (که در اشکال الگوهای منسجم جغرافیایی از وابستگی متقابل ظاهر می‌شوند) را نشان می‌داد. از این نظر، متغیرهای تاریخی نظیر دشمنی‌های پایدار یا قرار گرفتن در یک حوزه تمدنی دارای فرهنگ مشترک (اعراب، اروپایی‌ها، آسیای جنوبی‌ها، شمال شرق آسیایی‌ها و آمریکای جنوبی‌ها) ویژگی خاص یک مجموعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در این چهارچوب از لحاظ امنیت، منطقه به معنی شبه‌سیستم مشخص و مشهوری از روابط امنیتی بین مجموعه‌ای از دولت‌هاست که از لحاظ جغرافیایی نزدیک به یکدیگر باشند. از لحاظ تاریخی، امنیت از این منظر در تفکرات مربوط به توازن قدرت در اروپا بسیار قوی بوده است (بوزان، ۱۳۹۰: ۸۱).

اصطلاح مکتب کپنهاگ ابتدا از سوی بیل سوئینی برای بررسی آثار باری بوزان، آلی ویور و ... به کار برده شد. مکتب کپنهاگ از اولین مکاتبی است که به دنبال جایگاه مستقل برای مطالعات

امنیتی بوده است. باری بوزان در کتاب «مردم، دولت‌ها و هراس» که به‌عنوان جامع‌ترین تحلیل نظری امنیت در روابط بین‌الملل است؛ به بررسی علمی موضوع امنیت توجه زیادی کرده است. ویور و دووید نیز با مقالات خود کمک شایانی به تحول مفهوم امنیت نمودند. بدین لحاظ، مکتب کپنهاگ امنیت ملی را مرکز ثقل خود قرار داده است. از این نظر، امنیت در سطح دولت شکل می‌گیرد و سطوح مختلف آن دارای آثار متقابل بر یکدیگرند و بین آن‌ها وابستگی متقابل جریان دارد.

ارجحیت مکتب کپنهاگ نسبت به سایر مکاتب این است که این مکتب به‌صورتی اختصاصی کار بر روی موضوع امنیت و ابعاد آن را زمینه اصلی خود قرار داده است. بوزان امنیت را برابر با رهایی از تهدید می‌داند. از نظر وی، امنیت به توان دولت‌ها و جوامع در حفظ هویت مستقل و تمامیت عملی آن مربوط می‌شود (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۱۲۲).

باری بوزان به‌عنوان مهم‌ترین و معروف‌ترین نظریه‌پرداز مکتب کپنهاگ معتقد است که به علت ساخت سیاسی دولت‌ها، نظام سیاسی بین‌المللی مهم‌ترین زیستگاه کشورها تلقی می‌شود. از نظر او امنیت دیگر مفهوم سنتی خود را که در چهارچوب مدل وستفالیایی بود، از دست داده و امروزه امنیت چندبعدی شده است. وی اعتقاد دارد که امنیت ملی و امنیت بین‌المللی به‌وسیله امنیت منطقه‌ای معنا و مفهوم می‌یابد. در نتیجه سیاست‌گذاری امنیتی مناسب هر کشور با توجه به این رویکرد، سیاستی است که به امنیت چندبعدی توجهی ویژه داشته و برای کسب امنیت ملی نگاه ویژه به امنیت منطقه‌ای دارد. از نظر بوزان از آنجایی که سطوح تحلیل ملی و بین‌المللی نمی‌تواند برای تجزیه و تحلیل مسائل مربوط به مناطق مناسب باشند، بنابراین وجود یک سطح تحلیل میانه برای این منظور ضروری خواهد بود. وی تنها شکل نزدیک به شبه‌سیستم منطقه‌ای را نظام توازن قدرت محلی یا منطقه‌ای می‌داند. اما میان سطوح تحلیل منطقه‌ای خود با شکل سنتی ایده توازن قدرت منطقه‌ای تفاوت قائل شده است.

از منظر بوزان، ارتباط سیاسی بین دولت‌ها و نظام مزبور به قدری نزدیک است که بحث مستقل درباره آن‌ها در معرض خطاهای جدی است. بدین ترتیب، امنیت ملی محور امنیت در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای، دولتی و اجتماعی است که شامل پنج سطح نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است. این رویکرد به‌رغم آن‌که امنیت ملی را مرکز ثقل مطالعات خویش قرار داده است؛ معتقد است که اگر دولتی نتواند متضمن امید به زندگی در بین شهروندان باشد، از

لحاظ امنیت اجتماعی و امنیت عمومی فاقد کارآمدی باشد و امنیت اقتصادی و زیست‌محیطی را تأمین نکند، فاقد هرگونه امنیت ملی است. از این دیدگاه سیاست باید به امنیت نگاه چندبعدی داشته باشد؛ چرا که برای مثال، تهدیدات اقتصادی به گونه‌هایی متفاوت از تهدیدات نظامی است. تهدیدات اقتصادی خارجی ممکن است از جانب اقتصاد جهانی صورت گیرد؛ چرا که هیچ کشوری به تنهایی توان مقابله با اقتصاد جهانی را ندارد و تصمیمات آن‌ها امنیت اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

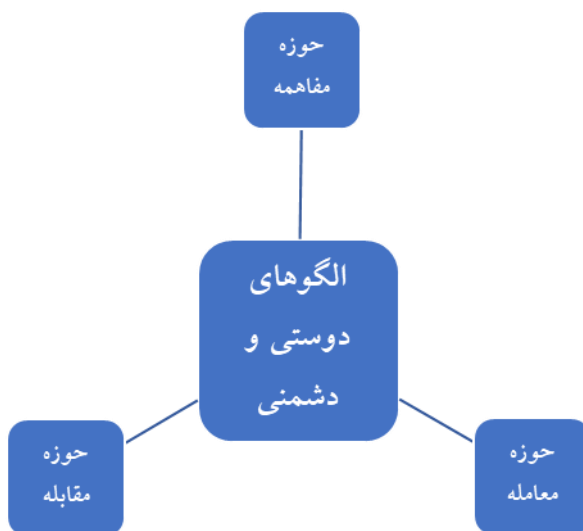
بنابراین، بوزان بر این اعتقاد است که بازیگران اقتصاد بین‌المللی امکان دارد تصمیم بگیرند که توان یک دولت را در زمینه تأمین مایحتاج نیروهای نظامی و تهیه نیازهای اولیه مردم آن تحت تأثیر قرار دهند و بدین‌وسیله به امنیت اجتماعی و ثبات رژیم حاکم صدمه وارد کنند (بوزان، ۱۴: ۱۳۹۰-۱۶).

بر این اساس، مهم‌ترین ویژگی مکتب کپنهاگ را می‌توان توسعه و تعمیق مفهوم امنیت دانست. مفهوم مؤسّع و گسترش‌یافته امنیت علاوه بر بُعد نظامی، ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و زیست‌محیطی را نیز شامل می‌شود. به‌طوری‌که، بازیگر امنیتی‌ساز می‌تواند تهدیدها و موضوعات در هر یک از این حوزه‌های پنج‌گانه را امنیتی کند که کنترل و مدیریت آن با ابزار و سازوکارهای فوق‌العاده فرا سیاسی ضرورت می‌یابد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۴۰). این درحالی است که مطالعات سنتی امنیت بر محور نظامی به‌عنوان تنها گزینه در ابعاد امنیت متمرکز بوده است. تمرکز بر بُعد نظامی امنیت، تأثیر عمیقی بر نظامی‌محورشدن مطالعات امنیتی گذاشت، مطالعات امنیتی بیشتر بر مطالعه جنگ، آن هم در حوزه مطالعات راهبردی تبدیل شد و تا اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی نیز راهکار مسلط در مطالعات راهبردی و امنیتی بود؛ اما از اوایل دهه ۱۹۸۰ این راهکار با نقدهای جدی محققین مورد چالش قرار گرفت. اما بوزان به شکل مبسوط‌تر، مستدل‌تر و قوی‌تری امنیت مُضیق را زیر سؤال برد و امنیت تک‌بعدی را به پنج بخش نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گسترش داد. به همین دلیل مکتب کپنهاگ مخالف دیدگاهی است که هسته مطالعات امنیتی را جنگ و زور می‌داند؛ یا پدیده‌ها و موضوعاتی را مطالعه می‌کند که دارای ویژگی‌های نزدیک و معناداری با جنگ و زور باشند (عبداله‌خانی، ۱۳۸۹: ۱۲۵-۱۲۶).

۳. مدل فرضی الگوهای دوستی و دشمنی و هم‌گرایی متناسب با منطقه غرب آسیا

جمهوری اسلامی ایران با هرکدام از پانزده همسایه خود شرایط متفاوتی از سطح روابط و سطح همکاری‌ها دارد؛ بنابراین نمی‌تواند الگوی مشخص هم‌گرایی در منطقه غرب آسیا داشته باشد. ولی برای بومی‌سازی هم‌گرایی ایران در منطقه غرب آسیا و طراحی مدل دوستی و دشمنی، می‌توان مدلی طراحی نمود که بر اساس مفاهیم، معامله و مقابله مطرح شود و این سه حوزه می‌توانند بین ایران و هرکدام از همسایگانش با توجه به سطح روابط و با توجه به الگوهای دوستی و دشمنی طراحی و به‌کارگیری شوند.

ابعاد سه‌گانه مدل به شکل تصویر ذیل قابل ترسیم خواهد بود.

نمودار ۱: الگوهای دوستی و دشمنی (گوهری مقدم و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۸).

الگوهای دوستی و دشمنی و هم‌گرایی منطقه‌ای به‌عنوان راهی برای همکاری کشورهای یک منطقه، کاهش منازعات و دستیابی به صلح پس از پایان جنگ جهانی و با جامعه زغال و فولاد اروپا به عرصه سیاست وارد شد و در ادامه نیز به‌عنوان الگویی موفق برای همکاری در سایر مناطق جهان مورد استفاده قرار گرفت. به دنبال آن با توسعه روابط و اهمیت روزافزون همکاری، نظریات مختلفی در تبیین مؤلفه‌ها و اصول هم‌گرایی منطقه‌ای و الگوهای دوستی و دشمنی مطرح گردید.

هرچند این نظریات در برخی مناطق کاربرد موفقیت داشته‌اند، اما در منطقه غرب آسیا همچنان چالش‌های مهمی در مسیر همکاری و هم‌گرایی منطقه‌ای وجود دارد؛ تا جایی که برخی این منطقه را استثنا در هم‌گرایی می‌دانند. برای همین منظور و در جهت شناسایی سطح ارتباطات و همکاری‌ها و الگوهای دوستی و دشمنی، سه حوزه مفاهمه، معامله و مقابله قابل شناسایی است.

۳-۱. حوزه مفاهمه

منظور از حوزه مفاهمه هم‌گرایی ایران با کشورهایی است که به لحاظ فرهنگی، تاریخی و قومیتی و یا مذهبی با ایران تشابهاتی دارند. به لحاظ نظری، اصول و مؤلفه‌های نظریات ارتباطات و سازه‌انگاری این حوزه را پشتیبانی می‌نمایند. اغلب کشورهایی که در حوزه مفاهمه با جمهوری اسلامی ایران قرار می‌گیرند، درک نسبتاً خوبی در خصوص تعامل با ایران داشته و سابقه روابط وضعیت فعلی روابط نیز مؤید این مطلب است. این کشورها با حسن نیت به رفتار سیاسی جمهوری اسلامی ایران می‌نگرند و این حسن نیت ماحصل روابط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی سالیان گذشته است که موجب هم‌فهمی شده است. درواقع مفاهمه، ماهیت و روح روابط این حوزه است. جنس روابط این کشورها با ایران پیشینی، عمیق و اغلب تاریخی است. طبیعتاً موضوعات همکاری و هم‌گرایی با توجه به بستر مفاهمه می‌تواند در اغلب عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی تعریف و پیگیری شود.

این دسته از کشورها ایران را دشمن و حتی شاید رقیب خود نمی‌دانند و احتمال جنگ و درگیری میان ایران با این دسته از کشورها در یک بردار صفر و یک به سمت صفر میل می‌کند. از این‌رو تعامل و هم‌گرایی با این کشورها به نسبت ساده‌تر و سهل‌الوصول‌تر است. با توجه به تعریف فوق کشورهای عراق، افغانستان، عمان و ارمنستان در حوزه مفاهمه تعریف می‌شوند. کشوری که در این پژوهش در حال بررسی آن هستیم، یعنی کشور عراق در حوزه مفاهمه قرار می‌گیرد.

۳-۲. حوزه معامله

مقصود از حوزه معامله، هم‌گرایی ایران با کشورهایی است که ملاک اصلی و اساسی تعامل با ایران را در حوزه تعاملات اقتصادی اصل حفظ رابطه همسایگی، موضوعات توسعه‌ای و نیز حفظ ثبات

قرار داده‌اند. در اغلب نظریات هم‌گرایی اروپایی همچون کارکردگرایی، همکاری اقتصادی و توسعه‌ای مبنای هم‌گرایی به شمار می‌رود. البته منظور از معامله در این مدل صرفاً اهداف اقتصادی صرف نیست. بلکه «معامله» ماهیت روابط کشورهایی است که به دلایل مختلفی همچون اقتصادی، سیاسی، جغرافیایی و حتی اجتماعی و فرهنگی خود را ملزم به حفظ روابط با ایران نموده و زمینه همکاری و هم‌گرایی با ایران را دارند به صورت کلی می‌توان گفت جنس رابطه این کشورها با وجود سوابق بعضاً تاریخی، از جنس روابط تأسیسی و موضوعات جدید است. برخی کشورها همچون ترکیه، ترکمنستان و قزاقستان عمدتاً به دلیل اقتضای اقتصادی، روسیه به دلیل اقتضای راهبردی، کویت به دلیل اقتضای سیاسی و فرهنگی، پاکستان به دلیل اقتضای جغرافیایی و آذربایجان به دلیل اقتضای جغرافیایی و فرهنگی در حوزه کشورهای معامله قرار می‌گیرند.

۳-۳. حوزه مقابله

منظور از مقابله در مدل هم‌گرایی این پژوهش تعامل و هم‌گرایی ایران با آن دسته از کشورهایی است که به نوعی تحت سیاست ایران‌هراسی قرار گرفته‌اند. شاید این تعریف بسیار کوتاه باشد اما تا حد زیادی کشورهایی که در حوزه مقابله هم‌گرایی قرار می‌گیرند را مشخص نماید. طبعاً سخت‌ترین بخش هم‌گرایی در حوزه مقابله است. این دسته از کشورها نسبت به سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران سوءظن داشته و بدبین هستند. به لحاظ نظری، مؤلفه‌های رهیافت واقع‌گرایانه و نواقع‌گرایی در این حوزه کاربرد دارد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۲: ۹۸-۱۰۲).

هرچند محیط آنارشیک، باعث بی‌اعتمادی و مانعی عمده بر سر راه هم‌گرایی است اما از سوی دیگر با تحلیل همین نگاه دریافت می‌شود که همکاری برای رفع تهدید از جمله راهکارهای هم‌گرایی در محیط آنارشیک است و «حوزه مقابله» در مدل هم‌گرایی این نوشتار درصدد توضیح و تبیین همین رویکرد است. حوزه مقابله، ماهیت تعامل کشورهایی است که به نوعی متأثر از فضا سازی ایران‌هراسی قرار گرفته و با سوءظن به رفتارهای ایران می‌نگرند. این کشورها نگرانی‌هایی در ارتباط با ایران دارند که از جمله آن‌ها احتمال دخالت ایران در امور داخلی آن‌هاست. لذا کشوری همچون امارات متحده عربی با وجود اینکه حجم بالایی از مراودات اقتصادی با ایران را به خود اختصاص داده است در زمره حوزه مقابله قرار گرفته است؛ چرا که تعاملات اقتصادی موجب سازش یا سکوت امارات در خصوص مشکلات مرزی ادعایی‌اش با

ایران نشده است. به نظر می‌رسد جنس رابطه این کشورها با ایران نه از نوع پیشینی و تاریخی و نه از نوع تأسیسی، بلکه محدود به شرایط خاص است که در این نوشتار به آن «روابط حساس» گفته می‌شود. عربستان سعودی، بحرین، امارات متحده عربی و تا حدی قطر کشورهای این حوزه می‌باشند (گوهری مقدم و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۱).

۴. شیوه عملیاتی نمودن مفاهیم

برای عملیاتی نمودن مفاهیم حوزه‌های سه‌گانه مفاهیم، معامله و مقابله علاوه بر مباحث تاریخ روابط سیاسی تلاش شده است از معیارها و ملاک‌های مورد پذیرش محیط سیاست خارجی و روابط بین‌الملل استفاده شود. از این‌رو، علاوه بر مباحث تاریخی، وضعیت کنونی روابط سیاسی - اجتماعی و اقتصادی، مواضع کشورها و سطح تعاملات و روابط و نیز نگرش‌های دینی و فرهنگی و حتی سطح مداخله قدرت‌های فرامنطقه‌ای در دستیابی به جایگاه هر کشور در مدل پیشنهادی مورد بررسی قرار گرفته است ویژگی‌ها و معیارهایی احصا شده است که ملاک دسته‌بندی کشورها در سه حوزه مفاهیم، معامله و مقابله قرار گرفته‌اند که در ادامه خواهد آمد.

۴-۱. روابط سیاسی

پیشینه تعاملات سیاسی کشورهای حوزه مفاهیم در قالب روابط حسنه تفسیر می‌شود و موارد جنگ و درگیری با چالش و تنش کشورهای این حوزه با ایران وجود نداشته یا به شدت محدود می‌باشد. طبعاً جنگ، تنش و چالش‌هایی که توسط رژیم‌های پیشین در این حوزه صورت گرفته، با تغییر نظام و روی کار آمدن حاکمیت‌های جدید مرتفع شده است. برای مثال با وجود جنگ هشت ساله تحمیلی رژیم بعث عراق با جمهوری اسلامی ایران با سقوط رژیم بعث روابط این کشور با جمهوری اسلامی ایران تغییر اساسی یافته و عراق از کشور دشمن به دوست مبدل شده است.

۴-۲. تعاملات اقتصادی

ویژگی بارز اغلب کشورهای حوزه معامله در تعامل با ایران، کسب منافع مادی و ملموس است. البته منظور از منافع مادی اعم از منافع اقتصادی است. ایجاد نهاد و سازمان برای دستیابی به منافع

از ویژگی‌های کشورهای این حوزه است که از منظر نظریات کارکردگرایانه به‌روشنی قابل درک است. بر این اساس، پایه هم‌گرایی و همکاری کسب منافع است و در صورت از دست رفتن این مزیت احتمال زیادی در تقلیل روابط وجود خواهد داشت.

۴-۳. نیروهای مداخله‌گر

کشورهای حوزه مفاهمه با وجود ارتباط با کشورهای فرمانطقه‌ای، همواره ملاحظات ارتباط با یک نیروی مداخله‌گر را به سبب حساسیت‌های آتی ایران مدنظر قرار می‌دهند. برای مثال عراق در امضای توافق‌نامه امنیتی یا خروج در سال ۲۰۱۱ با آمریکا مؤکداً متذکر می‌شود که به هیچ وجه اجازه نمی‌دهد از فضای عراق برای تهاجم و حمله به همسایگان استفاده شود.

۵. جمهوری دموکراتیک فدرال عراق بر اساس مدل سه گانه هم‌گرایی

در بین کشورهای همسایه جمهوری اسلامی ایران، کشور عراق جزء کشورهایی است که بعد از تغییر در حاکمیت قبلی آن و پس از سقوط صدام، از دشمن به دوست تغییر کرده است. بنابراین، کشور عراق در تعاملات هم‌گرایی با ایران جزء گروه مفاهمه است. در حوزه مفاهمه هم‌گرایی کشور مسلمان عراق با اکثریت شیعه مذهب در این قسمت قرار می‌گیرد. همچنین در حوزه مفاهمه یکی از مؤلفه‌های مهم پیشینه ارتباطات فرهنگی - اجتماعی است. کشورهای حوزه مفاهمه همچون عراق در انبوه تعاملات با ایرانیان قرار داشته‌اند. به لحاظ قومیتی و نژادی در بعد مفاهمه بخشی از اتباع کشورهای مورد نظر و ایران از دیرباز در کشور یکدیگر ساکن بوده و تاریخچه این اسکان حتی به پیش از ترسیم مرزها می‌رسد.

مؤلفه‌هایی همچون زبان، قومیت، نژاد، ایل و طایفه مشترک، آداب‌ورسوم اجتماعی مشترک، تجارت و مراودات اجتماعی مانند ازدواج و مانند این‌ها بین دو ملت از گذشته وجود داشته است. آثار این تعاملات اجتماعی - فرهنگی در پوشش و آداب‌ورسوم اجتماعی، معماری ساختمان‌ها، لغات مشترک و اسامی فارسی ساکنین این کشورها همچون عراق قابل مشاهده است. کشورهایی که در حوزه مفاهمه با ایران قرار می‌گیرند مشکلات مرزی و ارضی با ایران ندارند و یا در صورت وجود ادعاهای مرزی طی یک معاهده و قرارداد یا توافق‌نامه موضوع حل و فصل شده است. در صورت عدم وجود توافق‌نامه نیز دو کشور بنا به دلایل محکم‌تری ترجیح بر سکوت و سازش

داده‌اند. برخی کشورهای حوزه مفاهمه به‌نوعی به جغرافیای ایران وابستگی بیشتری به نسبت سایر همسایگان دارند و ایران را به‌عنوان یک کریدور و گذرگاه مطمئن و دائمی در راهبردهای توسعه‌ای کشور خود به‌حساب می‌آورند، مانند کشور عراق؛ علاوه بر سایر مؤلفه‌های نزدیکی به ایران به لحاظ جغرافیایی نیز در یک الزام ژئوپلیتیک به ایران روی آورده‌اند. همچنین کشور عراق با اکثریت جمعیت و حاکمیت شیعه در صدر این بخش قرار می‌گیرد. بنابراین در حوزه مفاهمه عراق کنونی به‌عنوان یک کشور دوست در تمام زمینه‌ها می‌تواند در راستای هم‌گرایی با ایران حرکت نماید.

۶. مؤلفه‌های اقتصادی تأثیرگذار در هم‌گرایی ایران و عراق

بررسی روابط دولت‌های ایران و عراق نشان‌دهنده این واقعیت است که گرچه پس از سقوط صدام فصل جدیدی در روابط این دو دولت گشوده شده است، اما با وجود تشابهات فرهنگی، تمدنی و دینی همچنان دولت‌های ایران و عراق در بحث ایجاد هم‌گرایی منطقه‌ای به‌خصوص در زمینه همکاری‌های اقتصادی با مشکلات عدیده‌ای مواجه هستند. هرچند عوامل بیرونی مؤثری نظیر دخالت‌های آمریکا، اوضاع آشفته و بی‌ثبات سیاسی عراق را می‌توان از عوامل مؤثر بر واگرایی اقتصادی دو کشور دانست؛ اما به نظر می‌رسد مهم‌ترین مانع هم‌گرایی اقتصادی را باید در ساختار دولت‌های مذکور جست‌وجو کرد که در صورت عدم توجه کافی مانع از افزایش همکاری‌های اقتصادی این دو کشور مهم منطقه حتی پس از ثبات سیاسی عراق خواهد شد.

۶-۱. عوامل تأثیرگذار بر هم‌گرایی اقتصادی ایران و عراق

۶-۱-۱. عوامل ژئوپلیتیک

محیط جغرافیایی و هم‌جواری سرزمینی می‌تواند به‌عنوان عاملی در پیوند کشورها و نزدیکی راهبردها و سیاست‌های آن‌ها با هم باشد. «به‌طور حتم کشورهایی که در یک موقعیت جغرافیایی واحد قرار دارند به نحو اجتناب‌ناپذیری بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند» (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۸۴). از این حیث، ایران و عراق دارای اشتراکات ژئوپلیتیک زیادی هستند و این اشتراکات از زمینه‌های مهم در پیوند استراتژیک ایران و عراق به‌شمار می‌آید. یکی از مشکلات عراق در حوزه ژئوپلیتیک به مسئله تنگنای دریایی این کشور برمی‌گردد. عراق ازجمله کشورهایی است که سواحل بسیار

کوتاهی نسبت به قلمرو خود دارد و این واقعیت سبب تعیین تنگنای ژئواستراتژیک از نظر دسترسی مناسب به دریا برای این کشور شده است (فولر، ۱۳۸۲: ۴۹). علاوه بر این، تنگنای جغرافیایی، عراق برای دسترسی به خلیج فارس همواره ادعای مالکیت بر اروندرود را داشته و همین ادعا زمینه‌ساز و بهانه جنگ هشت‌ساله با ایران شد (کریمی پور، عزیزی و ربیعی، ۱۳۹۷: ۲۷).

از دیگر مؤلفه‌های مهم جغرافیایی در پیوند دو کشور، اختلافات مرزی و در صدر آن‌ها مسائل مربوط به اروندرود است. ایران و عراق دارای بیش از ۱۴۰۰ کیلومتر مرز مشترک از دهانه «فاو» تا «الامپرداغ» هستند. ویژگی این مرز به نحوی است که با همه همسایگان متفاوت است. به‌طوری‌که هیچ‌کدام از این مرزهای این کشور با همسایگانش به‌اندازه این مرز دچار دگرگونی نشده است (کریمی پور، عزیزی و ربیعی، ۱۳۹۷: ۲۹).

در بررسی موقعیت جغرافیای سیاسی کشور عراق به این نتیجه می‌رسیم که این کشور در مرزهای خود با همسایگانش از جمله ایران، ترکیه، عربستان، سوریه، اردن و کویت اختلاف داشته است. با چنین دشواری تنگنای جغرافیای سیاسی کشور عراق برای تأمین منافع خود در منطقه چاره‌ای نمی‌بیند جز اینکه نگاه استراتژیک خود را بر ایران متمرکز سازد. دسترسی عراق به آب‌های خلیج فارس به خط کرانه‌ای کوتاهی حدود ۶۰ کیلومتر محدود است و این محدودیت دسترسی به خلیج فارس، کشور عراق را با مشکلاتی در زمینه توسعه تأسیسات نفتی و قابلیت نظامی و اقتصادی مواجه می‌کند؛ با این وصف به‌رغم منابع غنی انرژی عراق برای انتقال نفت به بازارهای بین‌المللی با تنگنای ژئوپلیتیک مواجه است.

دسترسی اندک عراق به آب‌های آزاد و قرار گرفتن بنادر صادرات نفت این کشور در حاشیه مرزهای ایران و نیز مالکیت مشترک بر رودخانه اروندرود، موجب شده تأمین امنیت دسترسی آزاد این کشور به نفت‌کش‌های انتقال‌دهنده نفت خام در گرو همکاری دوجانبه با ایران باشد؛ که این خود می‌تواند نیاز به همکاری ایران را در پی داشته و بستر را برای همکاری راهبردی در مناسبات اقتصادی کشور ایجاد نماید (صادقی، مارابی و اکسا، ۱۳۹۴: ۱۴۰-۱۴۳).

۶-۱-۲. مؤلفه‌های ژئواکونومیک

هدف از کاربرد مفهوم ژئواکونومیک، «مطالعه اثرگذاری عوامل یا زیربناهای اقتصادی شامل منابع طبیعی، کانی‌ها، معادن و انرژی بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی دولت‌مردان و رقابت بر سر تصاحب و

اثرگذاری این منابع در ساختار شکل گیرنده ژئوپلیتیک ملی، منطقه‌ای و جهانی است» (مجنهد زاده: ۱۳۷۲: ۱۳۱ - ۱۲۸). هدف از موقعیت ژئواکونومیک ایران و عراق، تأکید بر منابع انرژی دو کشور شامل ذخایر نفت، گاز و تولید برق می‌باشد. «دو کشور ایران و عراق دارای اقتصاد تک‌محصولی هستند، وابستگی شدیدی به نفت دارند و به‌شدت از تغییر و تحولات در بازار نفت تأثیر می‌پذیرند. به لحاظ اینکه هر دو کشور برای بازسازی و توسعه خود به منابع مالی هنگفت نیاز دارند هر دو به سیاست‌های اوپک برای به حداکثر رساندن عواید نفتی علاقه‌مند هستند» (فولر، ۱۳۸۹: ۵۹).

در این حوزه باید میادین نفتی مشترک و مرزی و اختلاف نظرها را نیز از نظر دور نداشت. هرچند میادین مشترک نفت و گاز می‌تواند حامل هم‌گرایی باشد زیرا رونق صنعت نفت عراق موجب نقش‌آفرینی بیشتر این کشور در اوپک خواهد شد و با توجه به ماهیت دولت عراق در بلندمدت تحولات این کشور از طریق اوپک موجب تقویت روند هم‌گرایی و دوستی با جمهوری اسلامی ایران می‌شود (کریمی پور، عزیزی و ربیعی، ۱۳۹۷: ۶-۷). در ادامه به بررسی وضعیت دو کشور در حوزه انرژی خواهیم پرداخت؛ که شامل ذخایر نفت و گاز و همچنین تولید برق وضعیت میادین مشترک نفت و گاز دو کشور می‌باشد.

۶-۱-۳. وضعیت نفت و گاز ایران

ایران تنها کشوری است که حجم ذخایر نفت و گاز آن متناسب است. یعنی حجم هر دو ذخایر نفت و گاز این کشور در سطح جهان بسیار بالاست. ایران از نظر ذخایر اثبات‌شده نفت خام در سال ۲۰۱۷، در رتبه چهارم پس از «ونزوئلا»، «عربستان» و «کانادا» قرار گرفت و از نظر ذخایر اثبات‌شده گاز، مقام دوم در جهان را پس از روسیه از آن خود کرد» (مجله نفت و گاز، ۲۰۱۸: ۲۱). میزان این ذخایر ایران در حدود ۱۵۷ میلیارد بشکه نفت و در حدود ۵۰/۳۳ تریلیون مترمکعب گاز طبیعی می‌باشد که تقریباً به ترتیب ۱۰ درصد از ذخایر نفت خام جهان و حدود ۱۳ درصد از ذخایر نفتی کشورهای اوپک و ۱۷ درصد ذخایر گاز دنیا را تشکیل می‌دهد (مجله نفت و گاز، ۲۰۱۸: ۲۰). اگر ترکیب مجموع ذخایر هیدروکربنی کشور در نظر گرفته شود، رتبه نخست جهان قرار می‌گیرد.

۶-۱-۴. وضعیت نفت و گاز عراق

عراق از معدود کشورهای تولیدکننده نفت و گاز با منابع غنی در دنیا به شمار می‌رود و برای افزایش ظرفیت تولید، قابلیت لازم را دارد. علاوه بر این قرار گرفتن عراق در قلب خاورمیانه و موقعیت ویژه ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک آن باعث شده تا این کشور در سیاست بین‌الملل جایگاهی ویژه داشته باشد. شرکت‌های چندملیتی به سرمایه‌گذاری در نفت عراق علاقه‌مندند. چرا که بر اساس آمارهای ارائه شده منابع عراق مزایای زیادی دارد؛ ۹۰ درصد از حوزه‌های نفتی عراق کشف نشده‌اند و تاکنون تنها ۲,۰۰۰ چاه نفت در عراق مورد حفاری و استخراج بوده‌اند. از ویژگی‌های دیگر نفت عراق این است که از هر ۱۰ چاهی که در این کشور به منظور دسترسی به نفت حفاری می‌شود ۸ چاه به نفت می‌رسد. درحالی‌که این رقم برای عربستان ۵ چاه از ۱۰ چاه است. نفت عراق کیفیت خوبی دارد و استخراج آن بسیار آسان است (تخشید و متین، ۱۳۹۰: ۲۱۴). ویژگی‌های خاص نفت عراق، موقعیت استراتژیک آن منطقه، نابسامانی‌ها و اختلافات داخلی در این کشور سبب شده که بسیاری از کشورهای قدرتمند در پی تسلط بر منابع نفتی این کشور باشند؛ به‌نوعی که بسیاری از تحلیلگران، حمله نظامی آمریکا به عراق را به‌عنوان یک جنگ برای نفت قلمداد می‌کنند. که آمریکا به این طریق بر نفت این کشور مسلط شده و به طرق مستقیم و غیرمستقیم کنترل منابع نفتی این کشور را به دست گرفته است.

عراق، پس از عربستان و ایران در میان دارندگان ذخایر هیدروکربنی غرب آسیا در مقام سوم و در جهان مقام پنجم را دارد. هرچند تولید نفت عراق با نوسانات زیادی همراه بوده است، اما در آینده ذخایر هیدروکربنی برای این کشور پتانسیل‌های فراوانی در عرصه نفت و گاز طبیعی به همراه خواهد آورد (تخشید و متین، ۱۳۹۰: ۳).

۶-۱-۵. میادین مشترک نفت و گاز ایران و عراق

دو کشور ایران و عراق دارای ۱۴۰۰ کیلومتر مرز مشترک و دارای ذخایر عظیم نفتی و گازی هستند. هرگونه همکاری در حوزه نفت و گاز دو کشور می‌تواند آثار مثبتی بر صنعت منطقه‌ای و بین‌المللی این بخش به‌جا گذارد. ایران و عراق در طول مرز مشترک خود دارای ۱۲ میدان نفتی مشترک هستند. ازجمله این میادین عبارت‌اند از: «میدان نفت شهر» در مجاورت میدان نفت‌خانه «میدان دهلران» در مجاورت میدان ابوغریب، «میدان پایدار غرب» در مجاورت میدان فکه، «میدان

آزادگان» در مجاورت میدان مجنون، «میدان یادآوران» در مجاورت سنباد و «میدان آذر» در مجاورت میدان بدر. با توجه به تمرکز ایران و عراق روی توسعه میدان مشترک نفتی، کارشناسان همکاری دوجانبه میان دو کشور در زمینه برداشت یا افزایش تولید از میدان نفتی را توصیه می‌کنند. گرچه طرح این توصیه تازگی ندارد و در سال‌های گذشته مذاکراتی در سطح وزرای نفت پیرامون همکاری دوجانبه ایران و عراق برای توسعه میدان مشترک وجود داشته؛ اما تاکنون گامی عملیاتی در این راستا برداشته نشده است. با این حال به نظر می‌رسد اجرای تفاهم‌نامه‌ها در زمینه نفت و گاز، نیازمند اراده سیاسی جدی‌تر میان دو کشور است. همکاری دوجانبه میان کشورهای صاحب منابع نفتی و گازی مشترک، می‌تواند منجر به برداشت صیانتی از میدان مشترک شده و با تعدیل رقابت برای افزایش برداشت هر طرف، مانع آسیب‌دیدن این مخازن و افزایش طول عمر آن‌ها شود.

۷. فرصت‌های پیش‌روی همکاری‌های ایران و عراق در زمینه انرژی و نفت

جمهوری اسلامی ایران و عراق با رشد گام‌به‌گام روابط در سال‌های اخیر به یکی از حوزه‌های همکاری راهبردی دو کشور تبدیل شده‌اند. از این‌رو انتظار می‌رود که فعالیت شرکت‌های نفتی چندملیتی در عراق به‌ویژه در مناطق نفتی مشترک دو کشور به نحوی مدیریت شود که به روابط صمیمانه موجود در میان این دو کشور همسایه لطمه وارد نشود. زیرا ایران به‌عنوان کشوری که دارای قابلیت‌های فنی و مهندسی و امکانات ویژه در صنعت نفت است می‌تواند در بازسازی و توسعه صنعت نفت عراق سهم عمده‌ای داشته باشد. ازجمله نقاط قوت ایران می‌توان به تجارب ارزشمند این کشور در زمینه ساخت پالایشگاه اشاره کرد (صابری و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۰).

با توجه به اینکه «عراق، اجرای تعدادی پالایشگاه را در برنامه‌های خود گنجانده است، لذا ایران می‌تواند در طرح‌های مذکور و همچنین تولید نفت در طرح‌های مشترک همکاری نماید و این موضوع به تقویت الگوی دوستی بین دو کشور کمک خواهد کرد. طرح دیگری که ایران می‌تواند در اجرای آن به عراق کمک نماید بهره‌برداری از گازهای همراه نفت است که در حال حاضر به هدر می‌رود؛ درحالی‌که درآمد حاصل از آن می‌تواند به چیزی حدود ۳ میلیارد دلار در سال بالغ شود و همین موضوع نیز در تقویت الگوی دوستی بین دو کشور می‌تواند مؤثر واقع شود. تاکنون طرح‌هایی مانند صادرات برق، توسعه میدان‌های نفتی مشترک و همچنین طرح

احداث خطوط لوله که نفت خام عراق را به ایران ارسال و محصولات نفتی را پس از پالایش به عراق منتقل سازد، مورد توجه قرار گرفته‌اند» (ثقفی عامری، ۱۳۸۹: ۲۱۴). جمهوری اسلامی ایران و عراق بعد از گذشت حدود ۲۰ سال از سقوط رژیم صدام توانسته‌اند یکی از پایدارترین روابط اقتصادی را در منطقه ایجاد کنند که به اعتقاد کارشناسان، ستون این مناسبات اقتصادی بر پایه حوزه نیرو و انرژی بنا شده است. همچنین کارشناسان اقتصادی ایرانی و عراقی، اتفاق نظر دارند که استحکام مناسبات در بخش نیرو بین دو کشور چنان قوی است که حتی آمریکا ناچار شده است در تحریم‌های یک‌جانبه خود علیه جمهوری اسلامی ایران، بغداد را برای چندمین بار معاف کند.

۸. الگوی دوستی با عراق در جهت برقراری امنیت منطقه غرب آسیا

برای ایجاد هم‌گرایی منطقه‌ای لزوم دستیابی به یک مدل و الگوی بومی دوستی منطقه‌ای امری مهم و ضروری است. با توجه به اینکه کشور عراق، در حوزه مفاهیم ایران قرار دارد، روابط این کشور در دوره زمانی ده ساله ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۳ برآمده از مناسبات فرهنگی، تاریخی و عمیق است. عراق با توجه به اینکه یکی از همسایگان مهم ایران تلقی می‌شود، داشتن ارتباطات حسنه با این کشور و قرار گرفتن در یک شرایط دوستی، برای هر دو کشور از اهمیت بسزایی برخوردار است. پر واضح است که تقویت روابط، همکاری‌های متقابل و هم‌گرایی بین دو کشور ایران و عراق با کاهش تنش در منطقه غرب آسیا، می‌تواند به امنیت منطقه کمک کند و این موضوع در راستای دلایل مطرح شده به ایجاد و گسترش امنیت در منطقه می‌انجامد.

برخورداری از بخش عمده ذخایر انرژی جهان که در جای خود به آن پرداخته شد، قرار گرفتن در مسیرهای مهم انتقال انرژی، تبادل کالا و خدمات، برخورداری از بازار بزرگ چندین میلیارد دلاری، زمینه مناسبی را برای تقویت بنیان اقتصادی و دوستی دو کشور بین سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۳ فراهم نموده است، که موضوع همکاری اقتصادی و ایجاد هم‌گرایی و حتی هم‌صدایی در این زمینه می‌تواند در ایجاد صلح و دوستی بین دو کشور و تقویت امنیت منطقه‌ای کمک نماید.

جمع‌بندی و پیشنهاد

با عنایت به این موضوع که ترتیبات امنیتی منطقه در طول قرن گذشته و سده حاضر، پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تحولات سیاسی اجتماعی ناشی از آن در منطقه غرب آسیا، تشکیل نیروی واکنش

سریع آمریکا و عملکردها و عکس‌العمل‌های مربوطه، شکل‌گیری شورای همکاری خلیج فارس و آثار منطقه‌ای آن، وقوع جنگ تحمیلی هشت‌ساله عراق علیه ایران، تجاوز نظامی عراق به کویت و نتایج سیاسی و نظامی آن، شکل‌گیری نظم نوین جهانی پس از بحران دوم خلیج فارس و حمله آمریکا به افغانستان و عراق به‌عنوان نقطه عطفی در عرصه سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی محسوب می‌گردد و کشورهای منطقه غرب آسیا از دهه ۱۹۲۰، که انگلستان از منطقه خارج شد تا افول اقتصادی انگلستان و عقب‌نشینی از منطقه خاورمیانه در اوایل ۱۹۷۰، و واگذاری عرصه به ایالات متحده آمریکا در منطقه غرب آسیا و شکل‌گیری پیمان‌های منطقه‌ای تا فصل جدید مناسبات امنیتی، نتوانستند در تأمین کامل و تضمین امنیت در این منطقه حساس و سوق‌الجیشی موفقیت چندانی کسب نمایند؛ بنابراین تمرکز بر این موضوع جزء دغدغه‌های اصلی ما در این پژوهش به حساب می‌آید.

بنابر آنچه در این پژوهش به دنبال آن بودیم، این نکته حائز اهمیت بود که دوستی بین دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عراق در این منطقه و روابط میان آن‌ها چگونه می‌تواند در امنیت منطقه و ارتقای سطح این امنیت تأثیرگذار بوده و از مشکلات منطقه بکاهد. به همین دلیل با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از نظریه امنیت منطقه‌ای باری بوزان از مکتب کپنهاگ، به بررسی این موضوع پرداخته شد و در ذیل این پژوهش با ارزیابی مدل بومی هم‌گرایی ایران در منطقه غرب آسیا، عراق به‌عنوان کشوری که در حوزه مفاهمه قرار می‌گرفت؛ در مقابل کشورهایی که در حوزه‌های معامله و مقابله قرار داشتند؛ به‌عنوان یک شریک فرهنگی، مذهبی و اقتصادی در این زمینه شناخته شد. حتی این موضوع مورد بررسی قرار گرفت که این هم‌گرایی چگونه می‌تواند به تقویت امنیت منطقه‌ای بینجامد. همچنین اشاره گردید که تقویت دوستی و هم‌گرایی در روابط ایران و عراق باعث تأثیر مثبت در ارتقای امنیت منطقه‌ای خواهد شد.

بنابراین از ابعاد پنج‌گانه امنیت منطقه‌ای که باری بوزان و همکارانش در ذیل مکتب کپنهاگ مطرح نمودند و بر این امر تأکید داشتند که امنیت تنها مربوط به دولت‌ها نیست؛ بلکه تمام جوامع انسانی را شامل می‌شود؛ بر همین اساس پنج جنبه از امنیت را مورد توجه قرار دادند و در جنبه نظامی امنیت به تأثیرات متقابل توانمندی‌های دفاعی و تهاجمی نظامی دولت‌ها و تصورات هر یک از اهداف پرداختند. در نوع سیاسی بر ثبات ساختاری دُول، ساختارهای حکومتی و ایدئولوژی‌های مشروعیت‌بخش متکی بودند. در بعد اقتصادی امنیت به دسترسی به منابع، پول و بازار برای رسیدن به سطوح قابل‌قبولی از رفاه تأکید نموده و در امنیت اجتماعی بر ارزیابی الگوهای سستی زبانی،

فرهنگی، مذهبی، هویت ملی و عادات‌های اجتماعی تمرکز داشتند و در نهایت در بُعد امنیت محیطی به حفظ و حمایت از محیط‌زیست زمین تأکید نمودند و تمام فعالیت‌های مهم بشری را به آن وابسته می‌دانستند. بنابراین در این پژوهش با تأکید بر عوامل مختلف اقتصادی، یک بُعد از ابعاد پنج‌گانه امنیت مطرح شده توسط باری بوزان مورد بررسی قرار گرفته و این نتایج حاصل گردید که دوستی و هم‌گرایی در این زمینه‌ها به تقویت امنیت منطقه‌ای در همین ابعاد کمک خواهد نمود.

فهرست منابع

- بوزان، باری (۱۳۹۰). *مردم، دولت‌ها و هراس*، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: نشر پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- تشخیص، محمدرضا؛ متین، مهدی (۱۳۹۰). *تسلط بر منابع نفتی استراتژیک خلیج فارس و تهاجم نظامی ایالات متحده به عراق*، فصلنامه مطالعات جهان، دوره ۱، شماره ۱.
- ثقفی عامری، ناصر (۱۳۸۹). *سازمان ملل متحد: مسئولیت حفظ صلح و امنیت بین‌المللی*، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۸۸). *چالش‌ها و منازعات در خاورمیانه*، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- دهقانی فیروزآبادی، جلال (۱۳۹۵). *اصول و مبانی روابط بین‌الملل* ۱، تهران: انتشارات سمت.
- دهقانی فیروزآبادی، جلال (۱۳۹۶). *اصول و مبانی روابط بین‌الملل* ۲، تهران: انتشارات سمت.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۸۲). *تحول نظریه‌های منازعه و همکاری در روابط بین‌الملل*، مجله پژوهش حقوق و سیاست شماره ۸.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۸۲). *سیاست خارجی و امنیتی مشترک اروپا از منظر نوکارکردگرایی*، مجله پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۱۲.
- صابری و همکاران (۱۳۹۷). *تجلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار آمایش منطقه مرزی بر مناسبات ایران و عراق*، پژوهشنامه مطالعات مرزی، دوره ۶، شماره ۱.
- صادقی و همکاران (۱۳۹۵). *ایران - عراق چشم‌اندازی بر راهبردی شدن مناسبات دوجانبه*، پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۶.
- عبدالله‌خانی، علی (۱۳۸۹). *نظریه‌های امنیت، مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی*، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- فولر، گراهام (۱۳۸۲). *آینده اسلام سیاسی*، فصلنامه علمی راهبرد، دوره ۱۱، شماره ۱.
- کریمی‌پور و همکاران (۱۳۹۷). *تبیین مؤلفه‌های اثرگذار بر پیوند استراتژیک کشورها*، مطالعه موردی ایران و عراق، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، دوره ۱۸، شماره ۴۸.
- گوهری مقدم، ابوذر؛ بشیری لحاقی، میثم (۱۳۹۶). *کاربست نظریات هم‌گرایی در طراحی مدل هم‌گرایی منطقه‌ای در حوزه همسایگی جمهوری اسلامی ایران*. دانش سیاسی، دوره ۱۳، شماره ۱.
- مجتهد زاده، پیروز (۱۳۷۲). *کشورها و مرزها در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس*، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، مجله نفت و گاز.

- مطلبی، مسعود و همکاران (۱۴۰۰). *رابطه هم‌گرایی اقتصادی و تأمین امنیت در کشورهای جهان سوم با تأکید بر خاورمیانه*، تهران، نشر آموزشی تألیفی ارشدان.
- هاشمی و همکاران (۱۳۹۶). *تبیین عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر روابط ایران و عراق*، پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، ۲ (۵).

References

- Buzan Barry, Waever, Ole, (2009). Region and powers, translate by Rahman Ghahramanpour, Tehran, Institute for Strategic Studies [In Persian].
- Buzan, Barry (1999). People, States and Fear, translate by Institute for Strategic Studies, Tehran, Institute for Strategic Studies [In Persian].
- Sönmez, A. Sait (2012), "Iran's Iraq Policy After the Second Gulf War". Journal of International Social Research 5, No. 21

